

רמזים והגיונות למשנת תנאים

(מסכת ברכות פרק א')

משנה א'

מאימתי קורין את שמע בערבית?

כהנים	משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן (משנה)
"	" זבאים " (תוספתא)
"	" מסוהרים " (בריתא בגמ')
"	" טובלים " (בריתא בגמ')
בני אדם	שבני אדם נכנסים לאכול פתן בע"ש (תוספתא)
	משעה שבני אדם נכנסים להסב
עני	משהעני נכנס לאכול פתו כמלח (בריתא בגמ')
זמן	משעה שקדש היום בערבי שבתות (בריתא בגמ')

א. א. משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן.

אדם מישראל העומד לקרוא קריאת שמע של ערבית, נתון הוא להשפעת הלילה וכל התופעות הקשורות בו. הלילה כזמן השינה, נחשב כאחד מששים במיתה. הכוחות הרוחניים והגופניים כאחד, — נחלשים מעמל היום ונמצאים במצב ירוד. החיוניות נפולה, וחשכת הלילה מכסה על הכל. כך מסתלקת הקדושה מעוצמתה והטומאה והחומריות על כל כוחותיה מתחזקת. עומד האדם ותוהא, היאך יקרא בשם ה' וימליכהו עליו ועל העולם, כיצד יקרא קריאת שמע בערבית?

תשובת המשנה, צא והתחזק מחזיון מציאותם של כהנים האוכלים בתרומה, צא ולמד כיצד האדם שלכאורה אינו אלא בשר ודם כמוך, אף על פי כן כהן הוא, קדוש הוא! והתרומה, — דומה עליך שאינה אלא מאכל רגיל כמו כל המאכלים, ובכל זאת אינה כך, לחם קדש היא! והאכילה, פעולת האדם המלווה בדרך כלל במילוי היצר, ובירידה רוחנית, דומה שמפנה היא מקום לטומאה שתרד בו באדם, ואין הדבר כך, אכילתו של כהן אכילת קדש היא! יתר על כן, כהנים „נכנסים" לאכול בתרומה; לאכילה כזאת יש יחוד מקום, וקביעות המוסיפה ערך קדושה והתעלות. לומד האדם להכיר מתופעה נפלאה זאת, אפשרות של קדוש החיים, ואפילו את חיי החומר הנתונים לשלטון היצרים. לומד הוא לדעת שגם את הירידות והנפילות שבחיים ניתן לרומם ולקדש. מבין הוא שמתוך הקדושה הכל מתרומם. ואז יוכל גם להתאזר עוז ולקרוא מתוך אמונה ובטחון „שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד". ממליך הוא את הבורא על

הכל מקבל עליו את עולו — עול מלכותו — באהבה ובדבקות, ויודע שדוקא על ידי כך לא יבואהו כל רע — „גם חשך לא יחשיך ממך, ולילה כיום יאיר כחשיכה כאורה“ (תהלים קלט).

האכילה — הינה פעולה בתחום החיים החומריים, באה היא כהכרח לחייו החומריים של האדם, לצורך קיומו. תדירה היא ויזיזומית לפי טבעה. כן גם מצות קריאת שמע, פועלת היא על החיים הרוחניים של האדם, לצורך קיומו הרוחני, תדירה היא ויזיזומית לפי טבעה. גם היא באה כהכרח, בדומה לאכילה „ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך“ (דברים ו').

ב. משעה שהכהנים זכאים לאכול בתרומתן.

שונה היא ההתבוננות של האדם הקורא את שמע, כאשר מעלה הוא במחשבתו את הכהנים האוכלים את תרומתן מתוך זכות עצמית, הבאה על ידי הגשמת תפקידים וענינים המיוחדים — ככהנים. הכהנים בשלמותם; הם משרתי קדש עובדי ה' המקשרים בין שמים לארץ ובין ישראל לאביהם שבשמים, — על ידי הקרבנות ושאר עבודות הקדש. מהם מופיע גם דבר המשפט — „ובאת אל הכהן ואל השופט“ (דברים), „ועל פיהם יהיה כל ריב וכל נגע“ (דברים). כל זה נובע מעצם קדושתם הטבעית. לכן גם ענין הפצתה של תורה בעם מיוחד להם; „כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא.“ מתנות הכהונה מסייעים להם למלא את תפקידם זה בצורה הנאותה.

כאשר מעלה האדם בדעתו ובמחשבתו את הכהנים האוכלים בתרומתן, מתוך היותם זכאים לכך, מעורר הוא בזה את כוחותיו הנפשיים לרומם את עולמו החומרי גם בעת הלילה, ללא הששות וספקות, לומד הוא לדעת כי ישנם אנשים שלכאורה אינם אלא בשר ודם כמוהו ובכל זאת זוכים הם להתעלות נפלאה מכח רצונם להתקדש, ולמלא את יעודם מכח עצמם. כך יעשה גם הוא, האדם הפשוט, לפי כוחו וברצונו, יתאמץ להתרומם ולקרוא קריאת שמע של ערבית.

ג. משעה שהכהנים כמזהירים לאכול בתרומתן.

השפעה שונה יש לאדם הרואה בעיני רוחו את הכהנים כשהם מזהירים. טהרת הגוף משפיעה גם על טהרת הנפש. שלמותו של הכהן וקדושתו מותנים הם בשמירת הטהרה הגופנית. עצם חיוב טהרתו המיוחדת לצורך האכילה המקודשת של התרומה מורים על שלמותו הגופנית. הנה כי כן יכול האדם להעלות את הגוף למצבו הנאות לקדושה על אף היותו חומרי — ומכאן ההשראה לקריאת שמע של ערבית.

ד. משעה שהכהנים טובלים לאכול בתרומתן.

פעולת ההתקדשות הגופנית יש בה, כשלעצמה, כדי לעורר את פעולת ההתקדשות על ידי קריאת שמע. גדולה היא ההשפעה של הפעולה, ורישומה על הנפש חזק הוא. כך שואב האדם חיל וחוסן לפעולות בתחום הרוח מפעולת הכהן בהתקדשותו והטהרתו הגופנית.

ב. א. משעה שבני אדם נכנסים לאכול פתן בערבי שבתות.

ההתעלות הרוחנית הבאה לאדם על מגת שיוכל לקרוא קריאת שמע בעת השפל של חשכת הלילה, יכולה להזון ולהתחזק על ידי ההתבוננות באכילתן של בני אדם רגילים, הגם שאינם במצב השלמות האנושית ככהנים. התעלות כזאת תבוא מהארת האכילה המקודשת של ערבי שבתות. הלילה בצירוף אכילה המתקדשים מתוקף היותם בליל שבת קודש, ובצירוף ענין היחוד של המקום המוסיף חשיבות לאכילה כזאת, „נכנסים לאכול“, יש בהם לרומם את האדם גם ביום חול רגיל. שהרי אם יכול הלילה להתקדש מכח הקדושה האלוקית של השבת, בודאי ניתן לקדשו גם על ידי עצם הקריאה בשם ה'. מחשבה כזאת ממלאת הרגשת בטחון ואמונה ביחוד הבורא ובמלכותו.

ב. משעה שבני אדם נכנסים להסב.

ההסבה בסעודה מאפשרת זימון, והופכת מפעולת הזנה עראית לפעולת התעלות והתקשרות המאפשרת לקרוא בשם ה' לקבוצת האוכלים. ק"ו כאשר הסבה כזאת חלה בליל שבת שאז יש תוספת קדושה גם של הזמן המרוממת ומקדשת את האכילה ילמד הקורא את שמע כי גם בני אדם כמוהו ואפילו בעת אכילתם, כאשר מומנים עצמם לקדושה ע"י הסבה, כבר יכולים הם לקרוא בשם ה' ק"ן לקרוא שמע המכוון את עצמו בפועל לקדושה והמקדש את עצמו ע"י קבלת עול מלכות שמים.

ג. משעהני נכנס לאכול פתו במלח.

אכילתו של העני, אכילת ההכרח היא. מכוחה ישמור את גופו לקיום מצומצם, פת במלח בלבד. אין באכילה זו מקדושת האכילה של הכהן ואף לא מאכילתם של בני האדם בערבי שבתות, שהשראתה של השבת וקדושתה מרוממתם. הפת יסוד הקיום, „ולחם לבב אנוש יסעד“ והמלח — ברית הקיום, „אי אפשר לעולם לחיות בלא מלח (ירוש' הוריות) שני אלה בלבד מקימים את נפש העני. מכאן מתגלה לו, לעומד לקרוא את שמע בערבית, שאין הגוף מתקיים ללא מזון, ובדומה לכך לא תתקיים הרוח ללא מזון — רוחני מתמיד — „ואתם הדבקים בה' אלקיכם חיים כולכם היום“ (דברים).

המזון הרוחני היום יומי — קריאת שמע — הכרחי הוא אף בשעות הלילה, הגם שאיננו שעת שלטון האור והקדושה.

ד. משעה שקדש היום בערבי שבתות.

עצם מציאות הקדושה בערבי שבתות, יש בה כדי ללמד על העלאת המציאות החולית אל חיי הקדש. „קדושת הזמן מתפשטת היא על כל אורך הזמן, ברור ה' יום יום, והולכים קוי הקדש ונמשכים בצורה מסותרת, עד שבאים לידי הבעה וגילוי בזמנים המקודשים, בקדושת השבת, תחילה למקראי קדש בתור קדושה מקורית, שהיא משפעת קדושה על העולם ועל ישראל, וקדושת ימים טובים בתוך מקבלי שפעת הקדש על ידי ישראל דקדשינהו לזמנים“ (עולת

הרב אליהו אביחיל

ראיה). מכאן שכל תופעת החול והחשכה אינם אלא מסוה והסתרה לקדש ולאור — „אכן אתה אִל מסתתר“ (ישעיה). אל תפול עליו רוחו של האדם מפני הירידה המדומה של העולם בעת הלילה. כי הקדושה שורה על הכל תמיד, יתאזר עוז ויקרא בקול ובדבקות; „שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד“!

עד מתי קורין את שמע בערבית ?

עד שעה שעומד (העני) ליפטר מתוך סעודתו (ברייתא)
עד סוף האשמורה הראשונה (ר"א במשנה)
עד חצות (חכמים במשנה)
עד עלות השחר (ר"ג במשנה)

א. עד שעה שעומד (העני) ליפטר מתוך סעודתו.

ערכה המיוחד של קריאת שמע של הלילה מתגלה לפי ערכו והשפעתו של הלילה, על חיי הרוח והקדושה. בד' דרגות משפיע הלילה על העולם הרוחני והגשמי; ההשפעה הראשונה באה עם ראשית הלילה, שהיא השעה בה העני, חסר והאור, עומד ליפטר מסעודתו. ירידת החשכה גורמת את ההפסקה של פעילות החיים, אפילו הפעילות ההכרחית לקיומו של העני נפסקת גם היא, עם הופעת הלילה. העני נפטר מסעודתו.

כל תופעה פועלת היא על נפש האדם בכל תוקפה בראשית הופעתה. שמחה התלויה בזמן, גוררת אחריה ברכת שהחייגו בראשיתה (כמו על פרי חדש, בגד חדש וכדו'). לאחר ההרגל לתופעה, אין שמחה מיוחדת המעוררת את רישומה על הנפש.

השפעתו של הלילה על חיי הרוח והחומר נמשכת כל הלילה, אולם עיקר רישומה של ההשפעה הוא בראשית הלילה עם הופעתו, לכן ערכה המיוחד של קריאת שמע יהיה דוקא כאשר יקרא האדם, בראשית הלילה, לקבלת עול מלכות שמים, ולהשלטת מלכותו יתברך על הכל.

ב. עד סוף האשמורה הראשונה.

ההשפעה השנייה של הלילה, קשורה היא לאשמורת הראשונה של הלילה, בה משתלטת העייפות על האדם וחיי החומריים זועקים למנוחת הלילה — „אשמורה הראשונה חמור נוער“ (גמרא). משתלטת העייפות גם על חיי הרוח, האדם עולה על משכבו ונכנע לתביעות הגוף. „האי מאן דבעי למיטעם טעמא דמיתותא לסיים מסאני וליגני“ (יומא) כניעה זו של הרוח לגוף יש בה מטעמה של מיתה, שהיא אמנם החדלון הגמור של הגוף, ואילו השינה היא רק אחד מששים במיתה (ברכות).

לפי תוקף ההשפעה של הלילה, תוקף ערכה של קריאת שמע לשעות אלה דוקא.

שמד

ג. ער הצות.

ההשפעה השלישית של הלילה, קשורה היא לזמן בו יש תגבורת החושך על האור. שלטון החשך כוחות הטומאה והדין הולך ומתפשט, הולך ומתחזק — ער הצות הלילה. משעה הצות, נדחק הוא מפני כח האור החסד והרחמים היורדים לעולם, — „הצות לילה אקום להודות לך“ (תהלים), כנור היה תלוי למעלה ממיטתו של דוד וכיון שהגיע הצות לילה בא רוח צפונית ונוסבת בו ומנגן מאיליו מיד היה עומד ועוסק בתורה“ (ברכות. וכן ביבמות). מכח התחזקות האור והחסד בעולם משעת הצות געשים גם הנסים לישראל בלילה — בחצות, — „אז רוב נסים הפלאה בלילה — ויהי בחצי הלילה“ (פיוט לליל הסדר ע"פ במדב"ר, פ"כ). מתאימה היא איפא, הקריאה ליחוד ה' ומלכותו בלילה, בעיקר לשעות אלו, וער הצות.

ד. ער שיעלה עמוד השחר.

ההשפעה הרביעית קשורה היא לעצם מציאות הלילה והחשכה. הגם ששלטון החושך וכל התופעות הקשורות בו הולך ונחלש מחצות הלילה — מבחינה איכותית נסתרת, אין הדבר מתגלה בעליל לעין, שהרי חשכת הלילה עודנה פרושה על הכל. אמנם העולם מתחיל להתנער מקריאת הגבר בחצות, אך חשכת הלילה משפיעה על בני האדם, עם מציאותה השלילית של המיתה הכרוכה בה. לכן כל עוד בני האדם שוכבים על מיטותיהם וחשכת הלילה שוררת בכל, לא מתבטל ערכה המיוחד של קריאת שמע של ערבית. יעמוד האדם ויקרא בעוז אל מול חשכת הלילה באהבה ויראה; שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד!

משנה ב'

מאימתי קורין את שמע בשחרית?

משיכיר בין תכלת ללכן (ת"ק במשנה)

משיכיר בין תכלת לכרתי (ר"א במשנה)

משיכיר בין זאב לכלב (ברייתא (ר"ט)

משיכיר בין חמור לערוו (ר"ע ברייתא)

משיראה את חברו רחוק ר' אמות ויכירנו. (אחרים, בברייתא פ' :

ההכנה הנפשית של האדם העומד לקרוא קריאת שמע של שחרית מחייבת עיון והבחנה. קריאת שמע של בקר יש בה כדי להכין את האדם במזון רוחני לקראת חיי המעשה והפעולה היומית. בהכנה זו, יחשוב האדם על הערכים שעליו לקנות על מנת שיוכל לקיים את מצות קריאת שמע ערכה וחשיבותה. קריאת שמע המקשרת את האדם לאמונה שלמה, ליחוד הבורא בעולמו, לאהבתו בכל גפשו ומאורו ולקבלת עול מלכותו ומצוותיו, דורשת הכנה הקשורה בהבחנות שונות ובזמנים שונים.

א. משיכיר בין תכלת ללבן.

התכלת והלבן, מרמזים על הרעיון של האמונה והמצוות. המשנה אומרת: „למה קדמה שמע לוהיה אם שמע“ — אלא כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחילה ואח"כ יקבל עליו עול מצוות“ (ברכות פ"ב). למדים אנו מדברי המשנה, שאין קבלת עול מלכות שמים נחשבת כמצוה רגילה בתוך שאר המצוות, אלא נחשבת כיסוד להם. מתוך קבלת עול מלכות שמים מקבלים עול מצוות. ללא אמונה בנותן התורה — אין תורת אמת!

שגינו בברייתא; „וראיתם אותו וזכרתם“ — ראה מצוה זו (מצות ציצית) וזכור מצוה אחרת התלויה בו, ואיוו זו? — זו קריאת שמע. דתנן, מאימתי קורין את שמע בערבית משיכיר בין תכלת ללבן“ (מנחות מג:). לפי ברייתא זו, ההבחנה שבין התכלת והלבן שבציצית מביאה למצות קריאת שמע ומכחה זוכרים אותה, הכיצד?

התכלת מרמזת על האמונה בבורא. „מה נשתנה תכלת מכל צבעונין? — מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע לכסא הכבוד וכר“ (מנחות שם) כאשר האדם מתבונן בחוט התכלת שבציצית מעורר צבעה את ההכרה והאמונה ביושב על הכסא שבמרומים, ועל ידי הלבן נזכרים בשאר המצוות. „וראיתם אותו וזכרתם את כל מצוות ה' ועשיתם אותם“ (במדבר).

לפי זה, ההבחנה החיצונית, בשעת הבקר המוקדמת, בין התכלת ללבן משפיעה על נפשו של הקורא את הערכים הגובעים מן ההבחנה שבין אמונה ושאר מצוות. את ההכרה והידיעה שאין האמונה ועמה מצות קבלת עול מלכות שמים מצוה ככל המצוות. אלא מצד אחד — היא היסוד והבסיס לכולן, ומצד שני — היא גם מטרתן ותכליתן של המצוות להביאו לדבקות שלמה בבורא.

ב. משיכיר בין תכלת לפרת.

הכרתי הוא הירוק (לפי התרגום). ההבחנה בין תכלת לכרתי היא ההבחנה שבין שמים תכולים לבין הארץ הירוקה בדשאיה. שמבחינה פנימית מרמזת אל ההבחנה שבין רוח לחומר. התכלת מציגת את הרוחניות הצרופה, אשר בשיאה ומרומיה מרמזת היא, כאמור, על אלקים חיים ומלך עולם היושב על הכסא, כביכול. מאידך הכרתי — ירק הארץ — מרמז על העולם החומרי המגושם, למטה.

ההבחנה בין חומר ורוח, מהוה מבחן ראשית לאמונה. עבור האדם הדוגל בהשקפה המטריאליסטית; שאינה רואה במציאות הרוח גורם בעל חשיבות של השפעה בעולם כי אם גורם מושפע על ידי החומר, לא תתכן מציאותו של אלקים מנהיג עולם השולט בכל ומשגיח על הכל. ההבחנה שבין שמים וארץ, במובנה המופשט, מדריכה את האדם להכרה במציאותה של הרוח כגורם עצמי, ולא תופעת לוואי, יתר על כן מבין הוא כי מציאותה של הרוח עיקרית היא, והשפעתה על חיי האדם אינה טפלה כל עיקר.

הכרה כזאת, יש בה כדי לחזק את האמונה באלוקי עולם ובמשמעות תפקידו של האדם בעומדו לקבל עליו עול מלכות שמים להתעלות רוחנית ולדבקות בבורא.

ג. משיכיר בין זאב לכלב.

הכלב והזאב, דומים הם זה לזה בחיצוניותם, שהרי ישנם כלבים השונים בגודלם ובצורתם לזאבים. דמיונם זה, אינו צריך להטעותנו ביחס למזותם ואופיים; הזאב חית טרף המלאה שנאה לאדם. הכלב לעומתו, היצור הנאמן והמסור לו ללא גבול, המלא אהבה והכנעה לאדונו.

מתוך ההבחנה בין הכלב לזאב, מגיע, העומד לקרוא קריאת שמע, להבחנה בין „כלביות“ על כל תכונותיה החיוביות, לבין „זאביות“ על כל תכונותיה השליליות.

תוך הבחנה כזאת, לומד האדם מהותה של אהבה נאמנות ומסירות נפש לבורא מעין האהבה והמסירות של הכלב לאדונו. האהבה הנדרשת כהאדם בקורא את שמע „ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך“. „בכל נפשך — אפילו הוא נוטל את נפשך“ (ברכות).

ערכה של הבחנה כזאת חשוב הוא דוקא בשעה שיש מקום לסטטוס הערכים כשבני האדם נוטים לראות דברים באופן שטחי, שעה שאינה „יום“ גמור ואינה „לילה“ והכרתו של הרואה אינה די צלולה להבחנה מעמיקה. על ידי ההבחנה החיצונית שבין זאב לכלב נוצרת השפעה פנימית רוחנית להבחנת מהותם, וממנה תוצאות לאהבה, נאמנות ומסירות נפש לעבודתו יתברך.

ד. משיכיר בין חמור לערוד.

גם החמור והערוד דומים בצורתם החיצונית, (אם כי יש הבדל בצבע). שהרי הערוד אינו אלא חמור מדברי (איוב ל"ט) שפרק מעליו את עולו של האדם. דמיונם החיצוני אסור לו להטעותנו ביחס לאופיים ותכונותיהם. החמור, כולו הכנעה ושעבוד לאדם, אין כמוהו לסבול ולשאת בעול — „ויט שכמו לסבול“ — לעובדת האדם. הערוד, — לעומתו, הוא הפרא למוד המדבר, שכל המאפיין אותו הוא פריקת עולו של האדם והחופש מעבודתו וסבלו.

ההבחנה בין חמור לערוד, מובילה אותנו, כמו לעיל, להבחנה בין „חמוריות“ על תכונת העבדות וקבלת העול שבה, לבית „הערודיות“ על כל החופש ופריקת העול שבה.

מתוך הבחנה זו, מתברר לו לאדם ענינו של „עול מלכות שמים“, עד כמה צריך ללמוד מן החמור הבהמי תורה זו של נשיאה בעול, ללא טענות ומתוך הכנעה לשאת בעול — פשוטו כמשמעו. מתחזקת ההבחנה ע"י ההשוואה לערוד, החמור המדברי פורק העול. כי זוהי דרך ההבחנה; המתחזקת ומתבררת על ידי הניגודים.

ערכה של הבחנה זו, חשוב במיוחד בשעת הדמדומים של הבקר, הנמשלת לשעת טשטוש ערכים וחוסר הבחנה אמיתית בפגמימותם של הדברים. מתוך ההבחנה החיצונית באים להבחנה הפנימית שבאה לחזק באדם את משמעותו הנכונה של „עול מלכות שמים“.

ה. משיראה את חבירו רחוק ד' אמות ויכירנו.

שני מיני הכרות הם: האחת פנימית והאחת חיצונית. אחת המכוונת להכרת האדם את חבירו כפי שהוא, והשנית, הכרה בחבר וההתייחסות אליו כאל חבר מתוך ידידות ואהבת רעים. לזאת התכוונו גם חז"ל בדרשת הכתוב; „ויכר יוסף את אחיו והם לא הכירוהו” — ר' לוי ורבנן: ר' לוי אמר; בשעה שנפלו בידו, ויכר יוסף את אחיו, בשעה שנפל בידם, והם לא הכירוהו” (וזהי ההכרה הפנימית, ההתייחסות אל הזולת מתוך רגש אתוה). ורבנן אמרי; הוא שהניחן בחתימת זקן, ויכר יוסף את אחיו. והם לא הכירוהו, שלא הגיחוהו בחתימת זקן. (וזהי ההכרה החיצונית שאיננה מבטאת רגשות ויחס, ואין בה אלא קליטה שבתודעה את הזולת).

גם ההכרה במשנתנו, כוללת לפי ענינה, את שתי ההכרות; גם את זו החיצונית וגם את הפנימית. יותר מזה, הראיה החיצונית של החבר והכרתו היא תגורמת להשפעה הברוכה של ההכרה הפנימית.

„רחוק ד' אמות” — זהו תחום הפרט. וכך למדונו חז"ל; „ד' אמות של אדם קונות לו” (ב"מ י'). כי יש אמנם הכרה בזולת והתייחסות אליו שכולה הכרה אנוכית שאינה מכוונת אלא לטובתו ולהנאתו של המכיר. לעומתה ישנה, הכרה אחרת טהורה וכנה, שכולה כנות ויושר; זו ההכרה וההתייחסות מתוך ראיית הזולת וטובתו. ההכרה בתוך ד' אמות מרמזת אל ההכרה האנוכית שעניניו הפרטיים ותחום חייו של המכיר הם המניעים אותה. ואילו ההכרה „רחוק ד' אמות” היינו מחוץ לתחום הפרט ועניניו האישיים שם ההכרה היא אמיתית וכנה.

ענין חשוב ויסודי נלמדים אנו בזאת, לקראת קריאת שמע של בקר, לקראת האהבה והמסירות של „ואהבת את ה' אלקיך”, יש לבנות את עצם ההכרה והיחס לזולת. כי ללא אהבת רע אמיתית לא תתכן גם אהבת הבורא באמת — „ואהבת לרעך כמוך — רבי עקיבא אומר; זה כלל גדול בתורה” (ספרא קדושים) „ביחס האמונה התמימה בהקב"ה, אי אפשר להגיע בלא אהבת ישראל וארץ ישראל” (מי מירום שער א"י). להבנת היחס שבין אהבת החבר לאהבת הבורא ניתן להסביר, כי מהגורמים המרחיקים את האדם מן האמונה, שתיים; האנוכיות והאהבה העצמית הכוללת את התאוות ומתוך כך; „אמר נבל בלבו אין אלקים” (תהילים). ושניה, הגאווה והערכה העצמית המופרות עד למחשבה כי אין זולתו בעולם — „אני ואפסי עוד” (יע"י) גם האהבה העצמית וגם הגאווה והערכה העצמית שניהם קשורים בראיית האדם את עצמו במרכז ההויה. החינוך לראיית הזולת וליציאה מן הד' האמות הפרטיות מאפשרות לו לאדם גם הכרה במציאות בורא עולם ומנהיגו. כן גם אהבת הזולת מקרבת את האהבה האמיתית לבורא. מאידך, מי שאינו אוהב את חבריו מעשה ידיו של הבורא, או מי שאינו אוהב את האדם הנברא בצלם אלקים לא יוכל לאהוב באמת את ה' אלקיו.

עד פתי קורין את שמע בשחרית?

גומרה עד הנץ החמה.

עד שלש שעות, שכן דרך בני מלכים לעמוד בשלש שעות.
הקורא מכאן ואילך לא הפסיד, — כאדם הקורא בתורה.

א. וגומרה עד הנץ החמה.

זמני המעבר שבין הלילה ליום ולהפך, יש בהם כדי לעורר את האדם מבחינה רגשית ומחשבתית. שעת צאת הכוכבים בערב, ושעת עלות השחר ובעיקר שעת הנץ החמה בבקר. אלה מהוים תחומים וגבולות בזמן ובנפש האדם. הקריאה בשם ה' וקבלת עול מלכותו בראשית הזמנים הללו, מטביעה את חותמה על הזמן כולו, לרוממו ולקדשו. יתר על כן, ראשית הבקר שעד הנץ החמה, היא עיקר חשיבות ההופעה של היום. כי הופעת כל דבר, כאמור, מעורר התרגשות שמחה או חלילה עצב, בראשית ההופעה דוקא.

חשובה היא הקריאה בשעה הזאת כי נחשבת לפי זה כעיקר היום. משמעות נוספת וערך מיוחד יש לה לקריאה הסמוכה להנץ החמה; הופעת החמה בעולם מעוררת בכני האדם את הערצה לטבע. החמה משמשת בזה ככח הנפלא של הטבע המאיר ומחמם ועוד, מהערצה כזאת ועד לתופעה של „העובדים לחמה“ המרחק אינו רב. עולם הטבע נחשב לעולם שתחת השמש, — אין כל חדש תחת השמש“ (קהלת א'). קבלת עול מלכות שמים לפני הנץ החמה משמעותה; יחוד ה' בעולם קודם לכל תופעות הטבע, אלקי העולם הוא השולט בכל מעשה ידיו ובריותיו ורק לו יאחה המלוכה.
עם הנץ החמה (ממש), מתפלל המאמין בה' את תפילת העמידה, לבסס הכרתו זו — „יראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים“ (תהילים).

ב. עד שלש שעות, שכן דרך בני מלכים לעמוד בשלש שעות.

לכל מעמד או פעולה נזקק האדם הפשוט להכנה נפשית או מעשית לפניהם. אנשי המעלה — „בני מלכים“, אינם נזקקים להכנה כזאת. מוכנים הם ועומדים לכל ענין בין גדול ובין קטן. מורגלים הם מכח מעלתם לכל סוגי המעמדות ללא התרגשות מיוחדת. הופעתם של בני מלכים, על כן, בסוף ראשיתו של מעמד או ענין.

בני אדם רגילים משכימים לעבודת יומם לפני הנץ החמה על מנת לאמץ את חייהם המעשיים והרוחניים לקראת היום הבא — „תורה השמש... יצא האדם לפועלו“ (תהילים). לעומתם, עומדים בני המלכים בשלש שעות, היינו ברביע היום, שהרי הם אינם נזקקים לחיי העולם ככל בני האדם.
היום כמו הלילה (בתפיסה מסוימת) מתחלק לארבעה חלקים עיקריים; שעת הבקר, לפני הצהריים, אחרי הצהריים, ולפנות ערב. (משום כך הוחקנו ליום ד' התפילות; שחרית, מוסף, מנחה ובעילה). סוף ראשיתו של הבקר, לפי זה, באמת בשלש שעות של היום.

העמידה בשלש שעות, הוא הזמן של קריאת שמע של בקר, בשביל בני

מלכים כי עד לזמן זה מתחיל היום עבורם, כך הדבר לגבי עם ישראל שהם עם סגולה וממלכת כהנים וגוי קדוש. — בני מלכים הם. מוכנים הם ועומדים במהותם לתפקיד חייהם בכל עת ואינם נזקקים ל„השכמה רוחנית“.

ג. הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה;

הקריאה בתורה, יוצרת מגע עם אותיות התורה ומלותיה. מגע זה חיצוני הוא. עם זאת, גם מגע חיצוני עם הקדושה של התורה משפיע על האדם לרומם אותו במידה מסוימת. לעומת מגע זה, עומדת מצות תלמוד תורה בדרגה גבוהה יותר, משום שהלמוד חודר הוא ופנימי. על ידו מגיע האדם גם להבנה ולהשגת התורה ומצוותיה — להשלמתו האישית ולהשלמת העולם כולו. מכאן שאין לזלזל בקריאה בתורה הגם שאין בה לימוד.

קריאת שמע בזמנה, משפיעה על הקורא את ההשפעה המירבית, כן גם השפעתה בעולם הינה בעלת ערך בשעה המיוחדת לה — „ודבר בעתו מה טוב“ (משלי). הקריאה לאחר הזמן פועלת, בדומה לקורא בתורה. מתוך עצם המגע עם הדברים הקדושים שבקריאת שמע מתעלה האדם ומוסיף קדושה על עצמו. משום כך לא הפסיד את הברכות המכוונות לתוספת כזאת, ואם כי אינו מקיים את המצוה כראוי, בכל זאת יש בזה מעניינה של המצוה והשפעתה. ואין לזלזל גם בהשפעות פחותות ערך בעולם הקדושה.

משנה ג'

בית שמאי אומרים: בערב, כל אדם יטה ויקרא. ובבבלי, יעמוד
ובית הלל אומרים: כל אדם קורא כדרכו.

א. בית שמאי אומרים בערב כל אדם יטה ויקרא ובבבלי יעמוד.

בערב, עם ירידת החשכה, והתגברות כח הטומאה בעולם, עם שביתת חיי האדם הגופניים והרוחניים. מסתלקת הקדושה מהשפעתה על האדם והעולם. אין האדם יכול לעמוד בכל קומתו הרוחנית, הזקופה מכח הקדושה הטבועה בו כנברא בצלם אלקים. בדין הוא שיכנע הרוח מפני השפעת החומר. העייפות הבאה על הגוף והמושכת אתה גם השפעה על הרוח יש לה גם ערך חיובי; שכן על ידי שביתת החומר במנוחת הגוף על ידי שנת הלילה, אוסף הוא כח ועוז לקראת היום הבא. משום כך, „כל אדם“, גם בעל הכוחות הרוחניים אשר אין בכח הלילה להטביע הרבה מהשפעתו עליו, „יטה ויקרא“ — עליו להטות את גופו ולהנמיך את קומתו הרוחנית לאות כניעה מהשפעתה של התולשה החומרית הבאה מכח העייפות ובהשפעתו של הלילה. אף על פי כן „יקרא“ שהרי הכרתו הנכונה את מעמדו, בעת הלילה, היא הנותנת לו את הכח והאפשרות לקרא בשם ה', תוך ההבחנה כי ההטיה על צדו, דומה לכפיפת הגו בפני גלים מסתברים אשר אין בו כח לעמוד נגדם ודוקא על ידי הכפיפה נשמרים החיים. קבלת עול מלכות שמים ועול מצוות, מתוך הידיעה האמיתית של תפקידי

החומר והרוח, מרוממת את ערכם ומחזקת אותם לתפקידיהם השלמים — על ידי קריאת שמע. „בערב דקא כלילא נוקבא בשלטנאה איצטריך לגבי נוקבא דקא יטו ויקראו“ (זהר תרומה קל"ט).

ובבקר יעמוד; בבקר עם התנערות חיי הרוח וחזרת הנשמה לאיתנה. עם התחזקות כוחות הגוף והנפש, כאשר עומד האדם בכל מלוא קומתו הרוחנית לקראת תפקידו בשעות היום. על ידי העמידה וזקיפות הקומה בעת קריאת שמע, מביע הוא את הערכתו ואת יחסו למעמדו המרומם. ומכאן, גם את ערכה של קריאת שמע עליו ועל עולמו.

ב. ובית הלל אומרים: כל אדם כורא כדרכו.

השפעות היום והלילה, בערכים לפי מצבו הרוחני של האדם ולפי יחסו אליהם. עם הכרת האדם את ערכם הרוחני האמיתי של היום והלילה והכרתו את התייחסותם זה לזה, לכען שלמות האדם והעולם בחיי הרוח והחומר, משיג אל נכון, כי בורא העולם הוא הגולל אור מפני חושך וחושך מפני אור. יודע הוא כי האור והחושך, הלילה והיום אינם אלא גילויים שונים ומנוגדים, לכאורה, למען שלמות אחת המכוונת על ידי הטוב והמטיב לכל — „יוצר אור ובורא חושך עושה שלום“ (ישעיה).

לכן, „כל אדם“, הגם שאינו מסוגל להשגה מרוממת כזאת, „קורא כדרכו“ כדרך חייו ולפי השגתו הפשוטה את הבורא, וללא התייחסות מיוחדת אל השפעותיהם המיוחדות של היום והלילה. בזה הוא מתקשר לאמיתת ההויה ושרשיה הנסתרים, שבה אין מקום לחילוקים של השפעות אלו. מכח זה יקבל עליו עול מלכות שמים — „והיה יום אחד, הוא יודע לה' לא יום ולא לילה, והיה לעת ערב יהיה אור“ (זכריה י"ד).

ג. והפיתו לקרות כדברי בית שמאי וסכנתו בעצמי מפני הליסטים.

ההטיה לקרות, יש בה כדי לחזק מעמדו והשפעתו של הלילה על העולם. ולילה הוא זמן מוזיקין וליסטים המסתתרים בחשכתו. הטיה זו, כשהיא קשורה בהפגנת הלכה מכוונת שלא כדברי בית הלל, שהלכה כמותם, מסכנת היא את עצמות החיים. עצמות חיי היהודי משרש תורה שבעל פה המחיה כל נשמה בישראל ובפרט של תלמידי חכמים. כאשר מתקשרים שני העינים; חזוק כח השליטה של הלילה על כל תופעותיו השליליות כמו הליסטים — על ידי ההטיה בעת קריאת שמע, ופגיעה בשרש התורה שבעל-פה המתיוחדת בעצמות החיים היהודיים — על ידי עשייה מכוונת שלא כהלכה של בית הלל — „והטיתי לקרות כדברי בית שמאי“, דוקא. תוצאת הדבר העונש מידה כנגד מידה — וסיכנתי בעצמי מפני הליסטים.

משנה ד'

בשחר מברך שתיים לפניו ואחת לאחריה
ובערב שתיים לפניו ושתיים לאחריה, אחת ארוכה ואחת קצרה.

א. בשחר מברך שתיים לפניו ואחת לאחריה;

שני עולמות מתעלים ומתברכים מפי האדם לפני ההתעלות הנפלאה של הקריאה בשם ה' וקבלת עול מלכותו על האדם ועולמו: עולם היצירה על כל גווניו וגילוייו המקבל את שפעו מכל רשמי העולם המוחשיים בכל הופעותיהם, ומתעלה ומתנשא בשירתם וזמרתם של משרתי עליון ומלאכיו המקבלים עליהם עול מלכות שמים והעונים ואומרים ביראה; קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו, וברוך כבוד ה' ממקומו. כן מתברך מפי האדם, לפני קריאת שמע, גם עולם המחשבה האלוקית — עולם הבריאה המתנשא ומתרומם ברוחניותו העליונה, מתקדש ומתעלה מעל כל צמצום והגבלה. ממנו שרש הופעתה של תורה, חכמתו יתברך, וממנו שרש לגילוייו של עם ה' ממלכת כהנים וגוי קדוש. שני אלה מתברכים מפי האדם, בחינת „תנו עוז לאלוקים“, בברכת „יוצר המאורות“, „אהב עמו ישראל“.

עולמה של יצירה הפותח באור בראשית הממלא את כל החויה בנשגבות הבורא, תהילתו ויראתו, ממשיך, כאמור, בשירת צבא המרום, הממליך ומקדיש את יוצר העולם, ומסיים באור אחרית הימים שיופיע לישראל בציון — „אור חדש על ציון תאיר ונזכה כולנו מהרה לאורו“. ולעומתו עולם הבריאה, הפותח באהבת ה' לישראל דרך בטחון האבות בו, המקבלים את תורתו ומכחם הבקשה לחיזוקה והאדרתה של התורה על כל מרחביה ומעמקיה בלב ישראל, ועד לבקשה גאולתם בארץ „נחלת ה'“ מתוך אהבה.

בעולם היצירה, מודגש עולם המלאכים המקבל עליו ביראה את מלכות ה'. ובעולם הבריאה, מודגש עולמם הרוחני של ישראל קדושים המצפים ליחד שמו בארצה. „וגדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת“ (סנהדרין ל"ח);

ואחת לאחריה; לאחר קריאת שמע, כאשר מתרומם האדם ליחדו של הבורא ולהשגת אחדותו בעולמו, אשר מהם תוצאות ליחוד העולמות כולם, אין מקום להדגשת ההבדלים שבין העולמות הכל מתאחד במלכות ה' השלמה. מצב כזה הינו מצב הגאולה של העולם. אשר כבר שרשה ובראשית הופעתה ביציאת מצרים נאמר: ה' ימלך לעולם ועד" וכך גם בהופעתה השלמה באחרית הימים: „והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד“. יתברר למפרע שמאז גאולת מצרים ועד לגאולה האחרונה הכל גאולה אחת היא — גאולת העולם בהנהגת מלכו. מתוך שירת הגאולה בעבר ומתוך השיר החדש בעתיד מתברר שאין מקום לפירודי עולמות והבדלה ביניהם. משום כך לאחר מלכות ה', בקריאת שמע, יש רק ברכה אחת „גאל ישראל“.

ב. ובערב שתיים לפניו ושתיים לאחריה.

בערב, עם הסתלקות האור והתחזקות כוחות הטומאה והמזיקים למיניהם,

ישנן שתי הבחנות לגאולה; האחת היא ההבחנה האידיאלית הקשורה בהופעה מלכות ה' בגאולת מצרים, שהיא, כאמור, שורש לכל הגלויות, ועד להופעתה השלמה באחרית הימים כאשר „ה' ימלך לעולם ועד” והיא גאולה נמשכת בגלוי ובסתר תמיד. והשנית, זו הגאולה וההצלה המציאותית של ההוזה; שבו מתגלים התופעות של אויב דבר, חרב, רעב ויגון ועוד, שהן בחינת הלילה והחשכה של העולם, ואשר עיקר כוחן נובע מעצם מציאותו של כח הלילה, הטומאה והרע העולמי. גאולה זו, יותר מאשר גאולה יש בה הצלה ושמירה, וענינה לפרט יותר מאשר לכלל. עם זאת, אין להתעלם מן הצורך להתיחס אל המציאות הדורשת את גאולתה ההווית בברכה. אמנם מתעלה האדם בבקר, שהוא בחינת האור והחסד להכיר שהכל אחד — לאחר המלכת ה' עליו ועל עולמו. אך לאחר הופעת החשכה ועמה הירידה, חובת האדם להיחס אליהם בברכתו הגם שהוא אהר המלכת ה' בקריאת שמע, והוא מוסיף „שתים לאחריה”; „גאל ישראל, ושומר עמו ישראל לעד”. האחת לגאולה האידיאלית ואחת לגאולה המציאותית מן ההוזה.

ג. אחת ארוכה ואחת קצרה.

הברכות נדרשות לעולם לפי מצבו. מצב ירוד יותר נזקק ליותר שפע וליותר ברכה או יותר אריכות בברכה. במצב גבוה יותר ששפעו הרוחני מצוי בו כשלעצמו, אינו זקוק לריבוי ברכה. על כן, ברכתו של האדם המתיחסת לעולם היצירה בברכת יוצר אור בבקר, ו„המעריב ערבים” בערב זקוקה לאריכות — „אחת ארוכה”. לעומת זה, ברכות האהבה של בקר ושל ערב המכוונות כנגד עולם הבריאה העליון יותר, הן ברכה קצרה שאינה זקוקה לאריכות. „אחת ארוכה ואחת קצרה”.

משנה ה'

הזכרת יציאת מצרים כלילות.

ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים כלילות עד שדרשה בן זומא.

מוכירין — בן זומא וראב"ע.

אין מוכירין — חכמים.

א. ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים כלילות עד שדרשה בן זומא; „יניקת התורה שבעל פה, היא בגניזו מן השמים ובגלוי מן הארץ”, כלולה היא תורת האדם הזאת בתורת ה'” ו„מונחת היא בעצם אופיה של האומה” (אורות התורה).

הופעת התורה שבעל פה מכוונת היא מלמעלה לפי צורך הדורות ולפי סדר הופעתה בהם. כאשר נזקק הדור להופעתה של תורה, מעמיד ה' את החכם שדרכו עתיד להתגלות חדוש התורה או ההלכה ושם בפיו לגלותה, ומכוון את הדור ותכמיו לקבלתה. כך נשמרת הופעתה של תורה בסדר ההשגחה האלקית.

דרך הופעתה של תורה על ידי חכם מחכמי הדור בשתי בחינות; האחת, צורך הסדר האלקי, הדור והשעה, ומצד ההשגחה האלקית על כך. והשנית, מכח הבחירה האנושית; העמל וההתמדה, ההתעלות וההשתלמות או בזכות אבות וכדומה.

מצד סדרי הופעת התורה וההלכה של אמירת יציאת מצרים בלילות, ומצורך השעה היה שתתגלה ההלכה. אולם דרך הופעתה באדם היתה דוקא על ידי דרשתו של בן זומא שעליו נאמר; „משמת בן זומא בטלו הדרשנים“ (סוטה מ”ט) והיה חכם בנסתרות וצופה היה במעשה בראשית (חגיגה טו). לא זכה לכך רבי אלעזר בן עזריה שהיו לו מעלות רבות; הן בחכמה והן ביחוס אבות והן בעושר, ואף זכה שיעשה לו נס כאשר נתמנה לנשיאות במקום רבן גמליאל הנשיא (ברכי כ”ו) ונתפרשו על ידו הלכות אחרות בענינים רבים אחרים. — „ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא“.

ב. מזכירין יציאת מצרים בלילות.

ערכה של הגאולה ממצרים, שהיא שרש ויסוד לכל גאולות ישראל וממנה גם גאולה לעולם כולו; בהופעת מלכות ה' ובהנהגתו את העולם; על ידי השלטת רצונו באותות ומופתים על אדמת מצרים — בעשרת המכות, ובעיקר בקריעת ים־סוף שבה נראה כוחו הבלתי מוגבל בשדוד מערכות הטבע בכללותו — מחד, ומאידך, בהשלטת תורתו ומצוותיו על העולם, על ידי מתן תורה לעמו ישראל, במעמד הר סיני.

תחושת הגאולה ממצרים, שהיא, כאמור, התחושה במלכות ה' בעולמו, כאשר ממלאת היא את האדם במלוא הכרתו והשגתו, אינה מותרת מקום להשפעתם ומציאותם של כוחות אחרים, המתנגדים לה. מבין האדם שכל תופעה המנוגדת, כביכול, לרצון הבורא, כמו שלטון כוחות הטומאה והשלילה בלילה, אין בהם כדי לבטל את התחושה העמוקה, המוטבעת בנפש האדם מישראל, במציאותה של הגאולה תמיד בכל ההויה ובכל זמניה. משום כך, מזכירין יציאת מצרים גם בלילות.

ג. אין מזכירין יציאת מצרים בלילות.

גם בענין זה, יש מקום לתפיסה המציאותית של חיי האדם ובהבחנה של מצבו בעולם. מציאותם של כוחות הרע והשלילה אינם מאפשרים לכל אדם להגיע לתחושת הגאולה המתמדת, מכח יציאת מצרים והופעת מלכות ה'. כי בעיני האדם הפשוט, שאינו בר השגה, רחוקה היא הגאולה, והעולם נדמה עליו כספינה ללא קברניט חלילה. משום כך, בלילה שמציאות הרע והחושך מוחשיים הם ומאפילים על ההשגה אין להזכיר יציאת מצרים. ואילו ביום, כאשר הופעת האור ממלאת את האדם בהארת החסד האלקי והרגשת מלכות ה' בעולם מוחשית וגם ההשגות גבוהות יותר, יכול האדם להזכיר את יציאת מצרים מתוך הכרה או אמונה. בימות המשיח כאשר אור הגאולה יופיע על הכל, תזכר יציאת מצרים. „למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך“. ואלו ואלו דברי אלקים חיים והלכה כדעה ראשונה.